

vala. Treća tačka se odnosi na autorovu vrlinu da donosi samostalne zaključke. Bez suverenog poznavanja činjenica i glavnih dilema svetske istoriografije, autor ne bi bio kadar da uverljivom lakoćom donosi svoje sudove.

Velika vrlina dela je i u tome što se i naša prošlost uključuje u veliku svetsku reku, a da tamo ne izgleda nepozvan uljez. Pre rata je to kod nas radio i Vasilj Popović, a ova knjiga je, ipak, svedočanstvo da učenici obično bolje savladaju zanat svoga učitelja nego on sam.

Knjiga Čedomira Popova je, na prvom mestu, namenjena univerzitetima i nužno će predstavljati zapažen priručnik studija ove vrste. Ona je, ipak, daleko više od toga. Ona ima sličan karakter kao UNESKO-va istorija čovečanstva. Pravio sam poređenja između ove knjige i *Historije čovečanstva. Kulturni i naučni razvoj 1775 — 1985*, koju je pisalo nekoliko probranih svetskih imena pod opštim uredništvom Šarla Morazea (prevod objavljen u Zagrebu 1976). U knjizi Čedomira Popova je napravljena bolja sinteza nego što je stvar s pomenutom knjigom. Ona je, ipak, delo više različitih ruku. S druge strane, u poglavlju o razvoju nauke i tehnologije Čedomir Popov je naveo više činjenica i bolje ih uklopio u veliku i podsticajnu celinu.

Po uloženom radu, po zaključcima, po golemoj koristi koju će naša kultura crpeti iz nje, ova knjiga ne obeležava samo jednu izdavačku godinu, nego dostignuće trajnije vrste.

Milorad Ekmečić

Ilijas Bošnjović, *Demografska Crna jama. Nova zamka industrijskog društva*, Sarajevo, 1990, str. 170.

Varljiv je prvi utisak da se u ovoj knjizi radi samo o običnim demografskim istraživanjima savremenog sveta. Znatnim delom okrenuta u prošlost, ona ne predstavljaju ni istraživanja u oblasti istorijske demografije u standardnom razumevanju tog pojma. Autor je sebi postavio znatno ozbiljniji zadatak da prati razvoj savremene industrijske civilizacije iz dubine zadnjih dvesto godina i da u tom okviru odredi njene perspektive u budućnost. Izraz »Crna jama« u naslovu nije slučajno izabran. Odnosi se na procese u »zvezdama velike mase« koje pod uticajem svoje sopstvene gravitacije gutaju celu materiju do koje dosežu, uključujući tu i samu svetlost. Demografska transformacija »stanovništva u industrijskoj eri je efikasan način racionalizacije biološke reprodukcije ljudske vrste«, ali autor ide dalje od ovog saznanja, sumnja u valjanost teza da moderno društvo zah-

teva ravnotežu rađanja i umiranja pa veli da se tiho i neprimetno iščezavanje stanovništva »može uporediti s uništavanjem materije u kosmosu«. U tom pogledu ovaj dalekosežan proces zaista ascira na »Crnu jamu«. Glavna teza je da je stvaranje industrijske civilizacije homocidan proces, s perspektivnom smrću ljudske vrste.

Nasuprot dosadašnjim tezama koje su zastrašivale moderni svet ubeđenjem da čovek nije u stanju da prehrani sve svoje potomke, ovde se radi o potpuno obratnoj tezi: »Industrijsko društvo je tvorevina sa nestabilnim elementima, u kojoj su poremećene stare ravnoteže, a nove nisu uspostavljene. U njemu materijalna produkcija brže raste od stanovništva. Ovo je apsurd svoje vrste. Tokom vremena sve veće izobilje dolazi na sve manje i sve starije stanovništvo. Dakle, nered u djelovanju demografske tranzicije se ispoljava i u ovom obliku. Industrijsko društvo ostvaruje sebe u konforu i bogatstvu, ali i u starom i brojčano opadajućem stanovništvu. Generacijski odnosi u istorijskom dijapazonu nisu usklađeni. Interesi budućih naraštaja se zanemaruju u mnogim aspektima. Usmjerenost na aktuelni trenutak je jedno od osnovnih svojstava društva, zbog čega jaka težnja da se i dio budućnosti preobrazu u sadašnjost i tako poveća bogatstvo današnjih izvora na račun sutrašnjih... Iako je um snažan čovjekov oslonac u borbi s prirodom, glavni arhitekta ljudskog svijeta, tvorac nauke i tehnologije, on ipak pravi pogrešan račun kada se radi o biološkoj reprodukciji industrijskog društva i time dovodi u pitanje njegov opstanak«.

Opadanje stanovništva u najrazvijenijim industrijskim zemljama svijeta je univerzalna pojava i gotovo zakon modernog razvoja. Polazeći od toga, Bošnjović misli da priliv novih ljudi iz drugih sredina i kultura ne rešava pitanje. Dopušta da mešanje latinskoameričkih doseljenika s anglosaksonskim svetom u Sjedinjenim Državama može imati za posledicu stvaranje jedne nove civilizacije, što se danas dešava i sa zemljama u Evropi, ali, ipak, veli da je to privremeno rešenje. Novi amalgam doseljenika i starosedelaca će u industrijskom razvoju, ipak, imati isti rezultat. Samouništenje čoveka, zbog rasta bogatstva kroz modernu tehnologiju i smanjivanje broja živih ljudi, izgleda danas neizbežno. Autor, ipak, na kraju ostavlja nadu da je to istorijski izazov moderne civilizacije koji bi, ipak, mogao imati i neki »postojani ishod«.

Ako se zapostavi ova pesimistička filozofija, koja sačinjava osnovu ove knjige, mora se zaključiti da za modernog istoričara ona ima druge i bolje vrednosti. Cilj ovom delu nije bio samo da rekonstruiše rast i opadanje naroda, ne da vrši i ponešto neuobičajenu analizu u našoj nauci. Možda je ovo jedina knjiga ove vrste kod nas koja pokušava da reši neke opšteljudske nevolje i nije opterećena strahom da nestaju stare dobre nacije. Izgleda neverovatno da se pisac odvrtao balkanskom načinu mišljenja i pokušava da kaže nešto više i bolje.

Smanjivanje broja naroda u Zapadnoj Nemačkoj je primer za analizu. Ukoliko bi se nastavile sadašnje demografske tendencije, ta bi zemlja od 62 miliona ljudi za jednu deceniju spala na 52 miliona, sredinom narednog veka bi imala 40 miliona, a na njegovom kraju samo 9 miliona. Uporedo s prikazom razvoja stanovništva, autor prati ubrzavanje tehnološkog progressa. Slične analize postoje i za ostale delove razvijenog sveta, ali je veći deo knjige posvećen istraživanju razvoja broja naroda i istorijskih uslova njegovog održavanja u Jugoslaviji. Tendencija depopulacije postoji i kod nas, ali je to fenomen koji se odnosi na sve istočnoevropske zemlje. U njima je industrijski razvoj tek počeo, ali je praćen pojavom opšteg opadanja broja naroda u svim tim zemljama.

Iako ja lično nemam afiniteta za filozofska polazišta, na kojima je Bošnjović gradio svoje kazivanje, ističem njegove sposobnosti da vešto prati i analizira demografske procese i njihovu usklađenost s pitanjima industrijskog, tehnološkog, obrazovnog i opštekulturnog napredovanja. Drugim rečima, iako ovo nije delo u standardnim okvirima istorijske demografije, ono od njih nije daleko ni otišlo. Istoričari iz njega mogu mnogo da nauče, ali i da proveravaju zašto je industrijski rast u Engleskoj u prvoj polovici prošloga veka praćen naglim rastom i stanovništva u njoj. Danas Indija i Turska prolaze kroz faze nagle industrijalizacije, a tu narod ne opada, nego naglo i dramatično raste.

Milorad Ekmečić

Hrvatski narodni preporod — Ilirski pokret, Zagreb 1988, 224 str.

Ova knjiga, koja je izašla u biblioteci *Povijesna istraživanja* zagrebačkih izdavača Školska knjiga i Stvarnost, djelo je šestorice autora: Jaroslava Šidaka, Vinka Foretića, Julija Grabovca, Igora Karamana, Petra Strčića i Mirka Valentića. Najveći je udio u njezinu nastajanju imao Jaroslav Šidak, koji je napisao više od polovice teksta i najveći dio historiografskog osvrta, a još je znatnija njegova uloga bila u poticanju, koncipiranju i radigiranju knjige. Vjerovatno je zato izdavač na naslovnu stranicu i ovitak stavio Šidakovo ime i dao njegovu kratku biografiju na ovitku. U impresumu navedena su imena svih šestorice autora.

U knjizi se obrađuje problematika povijesti hrvatskog naroda od 1790. do 1847. godine. Šidak je autor tekstova o hrvatskim zemljama 1790—1815, osim o Dubrovačkoj Republici od 1790. do njezine propasti 1808 (autor: V. Foretić) i o hrvatsko-slavonskoj vojnoj kra-